

HET BEGIN EN ZIJN ONEINDIGHEID

Corinne Heyrman

HET BEGIN EN ZIJN
ONEINDIGHEID

Roman

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Deze publicatie is tot stand gekomen mede dankzij het Nederlands
Letterenfonds, het Prins Bernhard Cultuurfonds,
Stichting Cultuur Eindhoven.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

cultuur
eindhoven

Copyright © 2022 Corinne Heyrman

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar
gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze
ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij
De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslagontwerp: Marieke Oele

Omslagillustratie: Bo de Jong

Portret auteur: Lin Woldendorp

Illustraties binnenwerk: Judith Herman

Typografie: Perfect Service

ISBN 978 90 295 4077 3 / NUR 301

www.arbeiderspers.nl

www.corinneheyрман.com

De mens, ge kunt gij daar niet aan uit.

Gerard Walschap

Op de laptop in mijn zelfgebouwde geluidsstudio zie ik een aangespoelde potvis die bijna het volledige scherm vult. Een gezwel op de kustlijn, een boodschapper uitgestuurd door een vergiftigde zee. Er staan mensen omheen die naast een zeeschildpad of een pijlstaarkwal heel wat zouden lijken, maar hier een pover figuur slaan. Ik kan niet opmaken of ze nog leeft – als ik naar het dier kijk, denk ik dat het een vrouw is. Spartelen doet ze niet, ik betwijfel of dat überhaupt iets is wat potvissen doen. Misschien heeft ze eerder al geprobeerd om – een, twee, hup – al haar spieren aan te spannen en zich op haar zij te rollen. Misschien heeft ze dat een tijdlang geprobeerd – een, twee, hup, een, twee, hup – en heeft ze zich uiteindelijk bij de zwaarte-kracht van het landleven neergelegd. Zoals ik ooit tijdens een langlaufdagtocht met mijn benen in een kruis over elkaar in de sneeuw terecht kwam en niet anders kon dan blijven liggen, mijn gezicht in de koude brij, tot mijn moeder en grootouders – die altijd een eind voorop waren – mijn afwezigheid opmerkten, rechtsomkeert maakten en me op mijn zij draaiden. Zou de potvis familie hebben? Zouden ergens in de Noordzee een potvismoeder, potvisgrootvader en potvisgrootmoeder al dagen naar haar zoeken?

Dat ik de potvis als vrouwelijk zie, zou kunnen komen doordat ik geen televisie heb en alles online op mijn laptop kijk. Het toestel staat opengeklapt op mijn schoot, op mijn bureau, ligt

bij me in bed, staat op de salontafel, het aanrecht. In alles wat ik bekijk – nieuws, series, documentaires – vind ik mezelf terug in het scherm. Zoals wanneer je 's avonds laat bij de burens naar binnen kijkt en naast een succesvollere familie dan de jouwe jezelf in de weerspiegeling van het glas ziet, zie ik mezelf nu in de huid van de potvis die uitgeteld op haar buik ligt. Mijn mond in de bruine vlek in het zand, mijn ogen waar haar vinnen zich bevinden. Een voice-over beschrijft dat de reddingsactie wordt gestaakt. Mijn gezicht is haar buik. Er is te veel wind, het is niet mogelijk om de potvis te verplaatsen zonder dat ze een letsel zal oplopen.

‘En bovendien,’ zegt de stem van het nieuwsanker, ‘is het al laat.’

Ik sta op en pak mijn opnametoestel uit de schuif, zet hem aan.

‘De waarheid is een potvis,’ zeg ik in het toestel, ‘die we alleen redden tussen negen en vijf.’

Bovenaan de webpagina staat een net binnengekomen item, waarop ik klik. Het eerste shot is van een bewakingscamera: vogelperspectief, zwart-wit, wazig. De schuifdeuren van een supermarkt openen zich. Een man loopt naar binnen. Hij draagt een zwart jack, is breedgeschouderd en houdt zijn armen over elkaar. Er zit een knip in de video. Het volgende shot komt van de camera van een telefoon, het is rechtopstaand met zwart aan de randen. De hand waarin de telefoon zich bevindt beweegt onregelmatig heen en weer. De man staat naast een schap met soep en kijkt angstig voor zich uit. Soms roept hij, blijft daarna lang stil. Zijn voorkomen is onvoorspelbaar en wijkt erg af van dat van de andere bezoekers. Het ziet ernaar uit dat hij niet voor soep komt, de eigenlijke reden van zijn aanwezigheid is even onduidelijk als de telefooncamera. Een knip. Een supermarktmedewerker legt zijn arm over de schouders van de man en begeleidt hem naar buiten. Hij doet vriendschappelijk, ze wandelen rustig. Knip. De man staat weer in de supermarkt. Hij

roept ‘help’ en ‘alles gaat kapot’. Hij zegt het dreigend, alsof hij elk moment de boel kort en klein kan slaan. Ter plekke stuitert hij. Roept onverstaanbare zinnen. Soms slaat hij ook, op zijn eigen hoofd en in zijn eigen buik. Knip. Vier agenten omsingelen hem, ze gaan snel te werk, drukken hem tegen de grond.

‘Help,’ blijft de man roepen, op zijn buik, op de grond. Een agent houdt zijn voet tegen het hoofd van de man.

‘Help’ kun je herkennen omdat je het al eerder hebt gehoord. Daar houdt het filmpje op, maar ik weet hoe het afloopt, door de titel van de video: ‘Verward Persoon Sterft Tijdens Aanhouding’.

Hoe het daarna verder gaat kan ik me alleen maar voorstellen. Dat de agenten achteruitdeinzen, of juist beheerst rechtop staan, doen alsof er niets is gebeurd. Dat de winkel ontruimd wordt, in een overhaaste chaos of eerder een dwingende kalmte. Dat er gezocht wordt naar iets om snel over Verward Persoon heen te leggen en een oude reclamebanner de beste optie blijkt. Dat er ‘dé supermarkt voor iedereen’ prijkt over het stille lichaam. Wellicht is die optie net iets te teatraal, te ironisch. Misschien wordt hij bedekt met de jas van een winkelbediende, die daarna nooit meer gedragen zal worden. Of een goudkleurige warmtedeken, opgevist uit de bodem van een ЕНВО-koffer. Een gebruiksvoorwerp waarvan niemand had kunnen vermoeden dat het ooit nodig zou zijn, zolang er geen trektocht door Siberië georganiseerd zou worden. Dat iedereen wacht tot er een lijkwagen voor de deur stopt, dat de medewerkers in de kantine stil en geschrokken naar elkaar kijken. Dat ze niet meteen naar huis gaan, maar ook niets zeggen. Dat de supermarktmedewerker die zijn arm om Verward Persoon sloeg oppert dat hij alleen zal afsluiten, iets wat normaal niet gedaan wordt ter preventie van overvallen. Dat hij als iedereen weg is bij de plek blijft staan, waar nog steeds de afdruk van Verward Persoon zichtbaar lijkt, ook al zijn de tegels er niet verkleurd. Dat de supermarktmedewerker moet huilen. Of misschien is

dat ook weer te grotesk, neemt een vanzelfsprekende neiging naar romantiek te veel ruimte in de realiteit in, is het eerder dat hij niet kán huilen. Dat hij wel wil, maar dat het niet lukt. Of huilt hij nooit, is dat iets wat hij niet doet, is hij een man die zijn tranen spaart tot het moment dat zijn vader sterft.

Het zou kunnen dat de supermarkt de volgende ochtend om zeven uur stipt weer geopend is. Dat straatdiensten met veegwagens en schoonmakers komen om de vloer en meteen de hele straat onder handen te nemen. Dat de buurt, de stad en het land eromheen op de hoogte worden gebracht. Opiniestukken zullen het gebeurde van alle kanten beschrijven, mensen in woonkamers zullen niet-begrijpend naar de foto's in de krant staren. Collega's zullen er op het werk over tweeten bij de koffieautomaat. Columnisten zullen zoeken naar de meest onverwachte invalshoeken en meningen. Er zullen interviews en debatten worden gehouden, zowel de gezondheidszorg als de politie zal door het slijk gaan. Waarom heeft niemand dit zien aankomen? Wat is de oorzaak? Wat kunnen we doen om zo'n ramp te voorkomen? Moet er meer controle komen? Meer zelfhulpgroepen? Hoe komt het dat iemand verward wordt? Wie is de schuldige in dit verhaal?

Er zullen mensen zijn die Verward Persoon steunen en er zullen er zijn die achter de agenten staan. Het zal lijken alsof je partij moet kiezen, het zal lijken alsof je óf verward óf geordend kunt zijn, waardoor vergeten wordt dat er ook iets tussenin zit, omheen, voorheen en achteraf. Dat er in de ruimte rondom en tussen geleefd wordt.

Ik wil het filmpje nog eens bekijken omdat ik niet mezelf in de man herken, maar mijn grootvader. Ik zie hem niet echt in de reflectie van het scherm – ik ben niet gek – het doet me aan hem denken. Ik klik op 'hervatten', drie keer. Klik, klik, klik. Op het scherm verschijnt: content verwijderd.

Mijn grootvader wordt in een psychiatrische afdeling van het ziekenhuis geplaatst, in de periode dat ik mijn ouderlijk huis verlaat. Hij trekt zonder mijn grootmoeder in een witte kamer waarvan de ramen bij de kozijnen dichtgemaakt zijn, zodat er wel licht doorkomt maar geen buitenlucht. Er is een ventilatierooster boven elk venster, maar de ruimte even goed doorlichten is geen mogelijkheid. Ik verhuis met mijn vriend naar een kaal appartement. Mijn grootvader is een jaar daarvoor als groenteboer met pensioen gegaan, ik studeerde af als audiomaaker. Mijn grootvader is mager en lijkt in een zwart gat getrokken. Bij momenten waant hij zich ook in een ander universum.

Van alles wat ik niet begrijp, maak ik een radiodocumentaire. Paardenfluisteraars, motorbendes, het zeemansbestaan. Zo wil ik nu de metamorfose van mijn grootvader in geluid vangen. Het hoe, het wat, het waarom. Het is mijn manier van omgaan met de mensen en de dingen om mij heen, eigenlijk ben ik heel verlegen.

Het opnametoestel zoekt een spoor, is een metaaldetector maar dan voor geluid die me via een rode draad naar een uitweg leidt, zolang ik maar goed genoeg luister. Soms spreek ik zelf ook iets in. Alles bij elkaar wordt het een lijn waar ook de luisteraar zich aan vast kan houden, terwijl de vertellingen er zowel in tijd als in ruimte omheen bewegen. Het proces gaat zoals ik een puzzel leg: ik begin met de hoeken en de randen, werk van bui-

ten naar binnen, thematisch. Eerst die groene strook onderaan, dan de blauwe lampenkap in het midden. Het kader biedt houvast, zoals in wel meer dingen: thuiswerkdagen, verhalen die met een teveel aan enthousiasme worden verteld, dubbel glas. Zonder kader is er niets aan een fotolijstje te zijn, er is een rand nodig om te bestaan.

Als ik over hem vertel, noem ik hem ‘grootvader’. Als ik hem aanspreek zeg ik ‘opa’, maar ik houd van archetypes. De Moeder. De Grootvader. De Persoon. Ik zou hem ook ‘vader’ kunnen noemen, want hij is een vaderfiguur, aangezien mijn echte vader ergens in Denemarken woont en een anonieme spermadonor is. Iets waar ik me niet druk over kan maken, wat je niet kent mis je niet – althans, daar houd ik het graag bij. De benaming ‘vader’ zou het weer ingewikkeld maken voor mijn moeder, want ja, wie is oma dan? Ik houd sowieso niet van invullingen, verbloemingen of verpakkingen. Door de benaming ‘bompa’, die in mijn stad vaak gebruikt wordt, wordt de genoemde papperig en lijkt altijd sloffen te dragen. Door het woord ‘opa’ wordt de gene die het uitspreekt veel jonger geschat. Daarom gebruik ik ‘grootvader’, omdat het zacht klinkt, zonder al te veel poespas. Precies zoals hij is.

Tijdens mijn eerste bezoek aan mijn grootvader zitten we in de huiskamer van zijn afdeling, een ruimte die te klein is voor de drie ronde tafels, tien stoelen, hometrainer, verschillende planten, biljart en twee banken die erin zijn gepropt. Het is een polyvalente ruimte, maar doet meer dienst als opslagplaats van zowel overtollige spullen als patiënten. De kleuren zijn er vaal, alsof de kamer al heel vaak gewassen is. Zo veel mensen zijn hier aan mijn grootvader voorafgegaan, een gedachte die me zowel troost als verontrust. Mijn opnametoestel heb ik op de salontafel opgesteld, daaraan een microfoon op een statief in de richting van mijn grootvader en mij. We zitten naast elkaar, op een van de banken, zijn grote pezige hand naast de mijne. Hij is gespannen, ik ook. Twee mensen, onverhoeds terechtgekomen in de stoeltjes van een spookattractie.

We luisteren naar het tromgeroffel dat uit de boxen komt. De pauken die aanzwellen. Metalige muziek, alsof de orkestlieden met z'n allen in een blikken doos marcheren. Voor zover ik het van elkaar kan onderscheiden, hoor ik de klarinetten op gang komen. Mijn grootvader maakt een hard snorgeluid, of tracht mee te doen. De koperblazers vallen krachtig in. In de koele huiskamer barst de orkestmuziek los uit de stereo in de hoek, waarin de cassette speelt die ik meegenomen heb. 'Harmonie zomer 1950' staat er met pen op genoteerd.

Ik wilde zijn orkestmuziek met hem terugluisteren op zijn

kamer, maar daar staat geen muziekinstallatie, enkel een bed, een kast en een bureau. Meer dan genoeg om een crisisperiode door te komen. Met de uithalen van de orkestlieden trillen mijn benen mee, alsook de planten en de lusters. Ik ben er zeker van dat de andere patiënten het orkest tot op hun kamers kunnen horen, dat iemand zich onder zijn deken en hoofdkussen heeft verstopt, dat een ander zijn hoofd op de maat van de muziek tegen de kamerwand bonkt.

Er is iets in de hoeken van mijn kaken dat heel mijn gezicht in een geknepen grimas trekt en dat me hoofdpijn oplevert, al sinds ik het ziekenhuis ben binnengekomen. Ik moet actief mijn best doen om niet voortdurend zorgelijk te staren naar mijn grootvader, naar zijn werkmanshanden, zijn geruite broek en zijn blauwe wollen trui. Net als een felle zon is zijn gezicht moeilijk om naar te kijken. Zijn wilde grijze haren, zijn grote ogen, de putjes in zijn kaken, waarvan ik me vroeger voorstelde dat de muizen uit het magazijn eraan hadden geknaagd, zijn smalle lippen, die op elkaar geklemd zijn. Ik zou kunnen zeggen dat hij nog maar een schim is van wat hij vroeger was, wat een ondraaglijk cliché zou zijn, maar zoals de meeste clichés wel waar, als je aan onze lange gesprekken denkt die we vroeger voerden, over muziek, arbeid en de maatschappij. Nu is hij stil, lijkt zelfs zijn adem in te houden. Onafgebroken staart hij naar de plastic lamp die in de hoek van de kamer staat. Met elke knallende paukenslag zakt hij een stukje dieper weg in de bank waarop hij zit.

‘Welk muziekstuk zijn jullie hier aan het spelen?’ vraag ik. Hij blijft naar de lamp kijken, of misschien is het naar de aquarel ernaast. Zijn mond trilt een beetje en zijn huid is doorzichtiger geworden, afgesloten van de wereld is hij zelf ook een beetje vervaagd. De dag dat hij met pensioen ging, een dik jaar geleden, zat hij op een stoel in zijn verder lege groentewinkel. Hij klopte op het houten zitvlak tussen zijn benen, alsof hij er naar binnen wilde gaan. Hij klopte steeds harder en vaker, de hele

avond lang, had een dringende noodzaak om in het meubelstuk te kruipen, zijn consistente vorm aan te nemen. Van een joviale groenteboer veranderde hij in een houten, harde keukenstoel.

‘Weet je nog wie er die dag in het orkest meespeelde?’

Hij heeft geen kanker, virus of bacterie, maar is uit zichzelf ziek geworden. Of zo lijkt het toch. Een onzekerheid en neerslachtigheid die zo groot geworden zijn dat ze hem van binnenuit opvreten, de muizen gaan nu grondiger te werk, waardoor hij overal afwezig is, zowel in het huis waar mijn grootmoeder nu alleen woont, als op de bank waarop hij op dit moment zit. Het intrigeert me hoe metamorfoses zich voltrekken. Hoe ik ooit, een paar jaar geleden, in een musje veranderde en hoe mijn grootvader een stoel geworden is. Dat hij hier, op deze mij bekende plek, is terechtgekomen voelt als falen, een gevoel alsof ik voortdurend aan het vallen ben, zoals de woorden ook op elkaar lijken. We zijn een familie van verliezers.

‘Pieter Cannaerts,’ mompelt hij en wijst in de richting van de boxen. Verrast kijk ik op.

‘Joris Liefmans.’ Hij wijst opnieuw, kordaat en duidelijk.

‘Wie hoor je nog, opa?’ vraag ik. In mijn keel zit een branding van ontroering en trots die moeilijk weg te slikken is.

‘Guy Broeckx, Sjoerd Beek.’ Hij blijft met zijn vinger wijzen. Zijn ogen worden groot, alsof hij levendig voor zich ziet hoe hij en zijn vrienden in de zomer van 1950 deze opname maken. Pieter, Joris, Guy, Sjoerd en de andere mannen staan om hem heen, er is een feestelijke stemming, het bier staat al koud. Op een plein in het vroegere Antwerpen spelen ze samen dezelfde partij, halen op de aangewezen plekken adem en luisteren naar elkaar. Het zijn mannen met verschillende beroepen, maar in het weekend zijn ze muzikant, uitbundig en trots. Mijn grootvader lijkt er middenin te zitten, wat me plots verontrust, aangezien hij hier nu net terecht is gekomen door zijn wanen.

Tijdens de intake werd hij door psychiater Coenen verward genoemd. ‘Dement,’ houdt mijn grootmoeder voorlopig vol,

‘of aanstellerig’, waarbij het niet duidelijk is of ze uit een soort overlevingsstrategie een wrange grap maakt of het als een steek onder water bedoelt. Dokter Coenen zei dat mijn grootvader niets vergeet en dat dat misschien net het probleem is. Dat hij op dit moment te zeer een gevaar is, waarop de psychiater zijn ogen neersloeg en eraan toevoegde dat mijn grootvader geen gevaar is voor de mensen rondom hem, maar voor zichzelf.

‘Hoor je jezelf ook ergens?’ vraag ik.

Mijn grootvader schuift dicht naar de boxen en sluit zijn ogen. Hij ademt diep in en uit, zijn lichaam deukt opnieuw een beetje in. Hij is niet traag of seniel of vergeetachtig, alles wat hij doet is doffer. Alsof er een laagje stof over ligt. Ik blaas kort, wat niet helpt.

‘Nee,’ antwoordt hij met zijn ogen dicht, ‘ik ben er niet.’

Ik woon sinds twee weken met mijn vriend in een nieuwbouwwapartement aan de rand van de stad. Alle bewoners betrokken in dezelfde periode de torenflat. Je kon het laminaat bij de onder-, boven- en zijburen horen klikken, terwijl we zelf onze vloer legden. Klik, klik, klik, klik. Iedereen is nieuw in dit gebouw zonder geschiedenis, de ruiten glanzen voorlopig nog een tijdje. Op onze voorlaatste verdieping hebben we een uitstekend zicht.

Vanuit mijn studio, een kleine kamer met aan de muren geluidspanelen die er zo nu en dan af vallen – ze hebben een bepaalde kit nodig die enkel in de industriezone ver buiten de ring te vinden is en ik kom er nooit – kijk ik uit over de stad. Ik kijk in de diepte, de verte, de massa, naar de weerspiegeling van een blonde vrouw met een moeilijk gezicht. Waar heeft ze die ogen vandaan? Dat mondje? Dat fronsen? Waar is haar kaaklijn? Ik verkies daglicht om uit het raam te staren.

Boven de gebouwen loopt een rozige streep door de lucht, een snijwond van de wolken. De stad is fotogeniek. In de verte zie ik haar bombarie, dat wat erboven uitsteekt. Hoge flatgebouwen, kerktorens, grote moderne architecturale bouwwerken, het station. Waar mijn vriend en ik wonen is de stad klinischer en armer. De gebouwen staan er in geordende rijen, ze zijn rechthoekig, hoog en nogal uitdrukingsloos. Als ze konden praten, zouden ze zeggen: ‘Wij zijn dan misschien geen

monumenten, maar ten minste wel praktisch en groot!' Het is het rauwe deel van de stad, waar ik van houd. Ik heb het in elk geval liever dan eensgezinde plaatsen. Er moet iets op het spel staan in een stad.

Beneden wordt geleefd, er zijn straten waarin rondgedwaald wordt, geliefden elkaar ontmoeten, auto's in brand gestoken worden, afscheid genomen wordt, waarin mensen door het lint gaan, waarin sommigen sterven en honden uitgelaten worden.

Ik pak de cassettespeler die ik na lang zoeken in een kringloopwinkel gekocht heb en druk op play. Uit de krakerige boxen hoor ik een meisje naar adem happen. Als driejarige zing ik in staccato 'Hoedje van papier', wat meer op een dril oefening uit het leger lijkt dan een kinderlied. Zoals ik later in de dansles ook degene zal zijn die beter is in de maat houden dan in de sierlijke bewegingen, is mijn stem hier op de opname al beter in tempo houden dan in de juiste toonhoogte bereiken. Halverwege komt er een mannenstem tussen. Ook hij heeft dan nog een hogere stem.

Al dagen luister ik naar de cassettes uit de doos die ik bij mijn grootouders op zolder gevonden heb. Misschien is er terug te horen wat mijn grootvader zo verward maakte, hoe het kwam, wanneer het begon. Misschien kan ik erachter komen hoe ik zelf niet zo word. Tijdens het luisteren vullen mijn longen zich als een ballon die langzaam dreigt op te stijgen, uitademen gaat in korte, snelle stoten, als je erop let is het moeilijk te herinneren hoe je dat ook alweer doet, ademen.

'We zijn open tot twaalf,' zegt zijn katoenen stem, daarna hoor ik mezelf weer tot vier tellen en 'hoedje van, hoedje van' zingen, ik hoor een belletje en een deur dichtslaan. Er is veel ruis op de opname, alsof dit een radiokanaal is waarop je na lang zoeken, de frequentiepook heen en weer schuiven, terecht kunt komen en kunt luisteren naar exact twintig jaar geleden, *Het Verleden FM*. Ergens hoor ik een fles opengaan, het kan ook kraakend parket zijn. Ik stel mezelf voor op de toonbank, mijn rug

tegen de kassa en mijn voeten tussen de bonnetjes. Het kleine blonde meisje in een jurkje met stippen (zo stel ik me mezelf altijd voor als kind, alsof ik slechts één kledingstuk bezat). Naast haar de cassettespeler, haar plakkerige handje op de bovenkant. Mijn grootvader, trots over het aantal liedjes dat zijn kleindochter al kent, staat aan de andere kant van de toonbank, voor de tomaten en de boontjes van zijn groentewinkel. We bevinden ons in een kleine ruimte waarin de groenten en het fruit de zijflanken van de arena vormen. De gewassen zijn het publiek, mijn grootvader en ik de hoofdact. Mijn grootvaders vinger reikt naar de cassettespeler om de opname te stoppen. Zoals het licht door mijn opnamestudio snijdt, voel ik iets scherp priemen in mijn borst, tegen mijn longen. De stemmen zijn er niet meer. De winkel niet. De twee mensen – het onderuitgezakte meisje en de man achter de kassa – ook niet.

Vanaf mijn veertiende hielp ik mijn grootvader vaker in de winkel. Hij scandeerde heel luid de pas opgehaalde gewassen en hun prijs, wat ik nabootste, alsof we op de markt stonden en niet in een winkelpand. Hij gaf huisvrouwen tips voor nieuwe recepten, trompetterde met zijn mond als Louis Armstrong wanneer hij de bakken met groenten en fruit uitlaadde. Het was zijn moeiteloze manier van functioneren, de vanzelfsprekendheid waarmee hij met de dingen om zich heen omging, waar ik bewondering voor had.

Op een dag ging ik mee naar de vroegmarkt om kratten groenten en fruit op te halen, we vertrokken op een tijdstip dat geen ochtend genoemd kon worden. In het pikdonker moesten we eerst het ijs van de ramen krabben, mijn oogleden plakten nog even dicht als de deuren van het busje. Tijdens het rijden luisterden we naar Fats Domino. 'Well I went to the fortune-teller / And I had my fortune told / She said son don't worry / Days will change when you grow old.' We zongen vrolijk mee, wisten wij veel wat komen zou.

Op de vroegmarkt kende mijn grootvader iedereen bij de

voornaam, ik schudde aan de lopende band koude, grote werkmanshanden. Met kleine passen liep ik achter hem aan tussen de als lego opgestapelde kratten met gewassen en zuivel, kneepte mijn neus dicht bij de koeling waar de vis en het vlees bewaard werd, weigerde de dood dichtbij te laten komen. Ik was ook nog zo jong.

Er waren enkel mannen, van het ruige soort, die kordaat en zonder medeklinkers aanmaningen naar elkaar riepen en druk bezig waren met zware dingen. Wat ze riepen was schijnbaar alleen voor mij onverstaaanbaar, want er viel niets om en hun bewegingen werden niet gestaakt. Met het begroeten van de andere werklui was mijn grootvader een van hen geworden, even mannelijk, even doelgericht. Over de keien werden karren af en aan geduwd, alle neuzen, handen en oren op de markt zagen vuurrood.

‘Een vrouw die kan werken,’ riep een man uit terwijl ik een van de kratten naar het busje droeg, ‘dat heb ik in mijn leven nog niet veel gezien.’

Ik riep een stoer ‘ja’ terug, wat te hard en te lomp uit mijn mond klonk, verre van geloofwaardig, waardoor ik halverwege stakte en het dus al helemaal niet overkwam als een heldhaftige uitspraak.

Mijn grootvader knipoogde. ‘In het leven moet je incasseren,’ zei hij en ging voor me staan, zijn handen op mijn armen, ‘en laten passeren. Aan overbodigheden besteed je geen aandacht, alleen aan de dingen die er echt toe doen.’